

Методологія розвитку менеджменту цивілізаційно-культурних відносин

Резюме: Визначено необхідність розробки нових концепцій менеджменту з урахуванням нових економічних викликів пов'язаних з процесами інтернаціоналізації та глобалізації. Виокремлено підсистеми в дослідженнях менеджменту цивілізаційних процесів: всесвітня (планетарна) цивілізація, міжнародне підприємництво і підприємницький менеджмент та комплекс міжнародного менеджменту. Зроблено акцент на зростанні ролі довіри у міжнародних відносинах. Обґрунтовано відділення міжкультурного менеджменту як навчальної дисципліни і наукового напрямку від міжнародного менеджменту

Ключові слова: менеджмент, цивілізація, цивілізаційні процеси, парадигма управління глобальним економічним розвитком, міжкультурні процеси, міжнародний менеджмент, міжкультурний менеджмент, системний підхід, діалектика, принцип історизму, цілі розвитку тисячоліття, міжнародне підприємництво, менеджер, підприємець

У системі «управлінської цивілізації» досягнення менеджменту як науки, що отримані у другій половині ХХ століття, нині складають його основи. Значною мірою вони віддзеркалені у популярному в українських університетах американському підручнику М. Мескона, М. Альберта і Ф. Хедоурі «Основи менеджменту»¹. Попри деяку еkleктичність подачі матеріалів у ньому, як це визнають самі автори, американська управлінська думка за підручником представлена розробкою елементів процесів управління, координації, стратегічного планування, групової динаміки і керівництва та забезпечення ефективності діяльності організації. Еволюція економічної думки відбулася завдяки школам наукового управління (1885-1920 рр.), класичній або адміністративній (1920-1950 рр.), психології та людських відносин (1930-1950

¹ Мескон М., Альберт М., Хедоурі Ф. Основи менеджмента: Пер. с англ. – М.: Дело, 1992. – 702с.

рр.), науки управління або кількісного підходу (з 1950р.). Внесок цих шкіл у науку управління являє собою більше не фундамент, на який треба було робити надбудову, а корінь, з якого виростали нові ідеї. Саме тому всі вони значною мірою продовжують поглиблюватися такими ідеями.

Результатом інтернаціоналізації і глобалізації стало виникнення багатовекторної системи світогосподарських зв'язків, що потребує розробки нових концепцій менеджменту з урахуванням міжнародного і міжнаціонального факторів та нових економічних викликів, загроз і перспектив. Ще у 2004 році автор писала: «У наш насичений новітніми тенденціями і поняттями час терміни «мультинаціональний», «глобальний» і «міжкультурний», безперечно, можна віднести до широковживаних. Нині вони знайомі навіть дилетантам в економіці. Такої значущості ці терміни набули внаслідок швидкого розвитку міжнародної кооперації і мобільності підприємств. Протягом останнього часу, завдяки усуненню кордонів у ЄС, відкритості Східної Європи і економічним реформам у Китаї, можна чітко простежити зростання політичної, економічної та соціальної взаємопов'язаності, а також взаємозалежності і кооперації між підприємствами. Саме у зв'язку з цими процесами більшого значення набувають контакти між людьми, які є представниками різних культур. За всю історію людства не доводилось так часто зустрічатися з культурною неоднорідністю. Через це в підприємств, що працюють на міжнародних ринках, виникають нові проблеми, які часто неможливо вирішувати традиційними методами²». З висоти нинішнього часу наведені твердження правомірно посилити і зазначити, що теперішні проблеми управління у світовій економіці потребують досліджень і рішень як у міжкультурному, так і загальноцивілізаційному аспектах.

Нові методологічні підходи і рішення щодо систем управління в епоху глобалізації пошукують науковці різних країн. Найбільш всеохоплюючим з них є виокремлення проблем управління з огляду на цивілізаційні теорії. Вони широко представлені у працях іноземних науковців А. Тойнбі, О. Шпенглера,

² Куриляк В. Є. Міжкультурний менеджмент. – Тернопіль: Астон, 2004. – 239 с. – С. 7.

К. Ясперса і С. Гантінгтона та українських авторів Д. Лук'яненка, Є. Панченка, Ю. Павленка, Ю. Пахомова, А. Поручника, А. Філіпенка та ін. Цивілізаційна парадигма у своїй нинішній інтерпретації ставить в основу локальні цивілізації з унікальними культурами і менталітетом. При цьому йдеться про те, що цивілізації виникають завдяки наявності творчої меншини і відповідного середовища. Поряд з ними має бути виклик від навколишнього середовища до людства і відповідь на нього. Центральною проблемою у дискусії щодо цивілізаційного підходу є визначення типів і видів цивілізацій та економічних закономірностей їхнього існування.

Глобальний наскрізний управлінський підхід регулювання процесів розвитку світової економіки на всіх її рівнях обумовлює вибір і послідовне дотримання певної методології. Серед фахівців з економічної теорії достатньо глибоко методологічні проблеми досліджував С. В. Мочерний. На його погляд, з яким погоджується більшість українських економістів, «методологія – це система різноманітних методів, засобів і прийомів наукового пізнання (передусім принципів, законів і категорій) та наука (або вчення) про цю систему»³. Основу методології складає діалектика, яка проте, не є «панацеєю» для всіх рішень. Дослідники конкретних галузей чи напрямків економіки повинні розробляти прикладну економічну методологію, яка доповнює діалектичний метод.

Постановка проблеми менеджменту цивілізаційних і міжкультурних процесів є по суті розширення масштабів його дослідження порівняно з класичними теоріями. Вона потребує подальшого розвитку особливого розділу менеджменту, який уже отримав визначення як міжнародний, у якому надзвичайно важливим є міжкультурний аспект. Це означає, що сформовані протягом попереднього століття наукові основи менеджменту потребують переосмислення, адаптації і доповнення новими теоріями й методами, що враховують сучасні виміри світогосподарських процесів, їхню складність і багатогранність. Поставлена мета певною мірою полегшується з огляду на те,

³ Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження. – Львів: Світ, 2001. – 416 с. – С. 43.

що в економічній науці вже відпрацьована деяка термінологія, хоча ще далеко не завершено дослідження її суті, тобто змістовної складової. І це є нормальним процесом у розвитку науки.

Так, якщо звернутися до становлення і розвитку фінансової науки, то, як показав С. Юрій, «термін «фінанси», що у перекладі з латинської мови означає «платіж», використовувався з метою розкриття механізму мобілізації матеріальних і фінансових ресурсів для потреб утримання монархів, державних структур та оборони країни. Для цього безконтрольно вводилися податки, різні збори і платежі. З розвитком торгівлі термін «фінанси» використовували для позначення платежів (внесків), які здійснювалися на користь держави»⁴. Відокремлення державної казни від власності монархів призвело до появи таких термінів як «державні фінанси», «державний бюджет», «державний кредит». «Сьогодні фінансова наука, - пише С.І. Юрій, - є рушійною силою у розвитку фінансових відносин. З її допомогою моделюються фінансові стосунки національного і міжнародного масштабу, приймаються доленосні політичні та економічні рішення»⁵.

Цивілізація у широкому розумінні охоплює всі досягнення людства. Тому дослідження має вводити розумні обмеження. Методологічно правомірно при цьому акцентувати увагу на головних системних процесах і важливих підсистемах. Уявляється, що в дослідженні менеджменту цивілізаційних процесів такими великими підсистемами є всесвітня (планетарна) цивілізація, міжнародне підприємництво і підприємницький менеджмент та комплекс міжнародного менеджменту.

Певні рамки для обмежень визначаються при дотриманні принципу історизму у дослідженні, який спонукає до пошуку початку і кінця будь-якої системи (точніше – генезису, зрілості та занепаду).

З огляду на багатопланову природу інтернаціоналізації і глобалізації методологічно доцільним у менеджменті є врахування їхніх рівнів. На кожному

⁴ Юрій С.І. Історичні передумови виникнення фінансової науки та її роль у суспільстві / С. І. Юрій // Фінанси: Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с., С. 57-58.

⁵ Юрій С.І. Історичні передумови виникнення фінансової науки та її роль у суспільстві / С. І. Юрій // Фінанси: Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с., С. 58.

з них ці тенденції мають свої особливості і форми прояву. На мікрорівні, з погляду Д. Лук'яненка, вони являють собою «процес залучення фірми до міжнародних операцій, якому притаманний переважно стадійний характер: 1) початковий; 2) локальної ринкової експансії; 3) транснаціональний; 4) глобальний.

Парадигма управління глобальним економічним розвитком на макрорівні має поділятися на два напрямки. Один з них являє собою макрорівень, де сфера регулювання належить національним урядовим, громадським та іншим організаціям. Суб'єктами управління у другій сфері виступають наддержавні організації. У кожному випадку макрорівень – це сфера поглиблення і розширення світогосподарських зв'язків на основі підвищення міжнародної мобільності факторів виробництва та виходу їх за межі національних економік, зокрема і у формі створення відповідних виробництв.

Не можна не зазначити особливу важливість наддержавного рівня. Він не є тотожним національному макрорівню, відрізняється притаманними йому особливими тенденціями розвитку і має свої закономірності. Наддержавний рівень управління світовою економікою найменш досліджений, і тому потребує значної уваги дослідників. Як зазначає Ф. Фукуяма, «після двох з лишнім століть політичного розвитку у нас є відносно добре розуміння того, як створюються інститути, що діють у встановлених рамках і підзвітні світовому співтовариству, і в той же час ефективно у відношенні до окремих держав по схемі «зверху вниз». Однак сьогодні у нас немає адекватних інститутів, пристосованих для горизонтальної міждержавної взаємодії»⁶.

Системність дослідження менеджменту цивілізаційних процесів може бути реалізована на основі наскрізного підходу. Якщо цивілізацію розглядати як щось лише загальнопланетарне, що розвивається поза реальним існуванням народів та індивідів, то неможливо буде виокремити ті всеосяжні процеси, які охоплюють всі структури та рівні світової економіки: домашні господарства, підприємства, організації, міжнародні (економічні і позаекономічні) відносини,

⁶ Фукуяма Ф. Америка на распутье: Демократия, власть и неоконсервативное наследие / Фрэнсис Фукуяма; пер. с англ. А. Георгиева. М.: АСТ; АСТ Москва: Хранитель, 2007. – 282, [6] с. – (Philosophy), С. 2089-209.

нову мережеву економіку, інформаційне суспільство і т. і. У такому разі не буде особливого поля для системного менеджменту, достатньо розробити певну локальну управлінську систему.

Проте, сказане не применшує того, що на нинішньому етапі розвитку людства визначальною є всесвітня (планетарна) цивілізація із своїми складовими – локальними підсистемами. Її розвиток значною мірою визначається глобалізацією, яка обумовлює великі економічні трансформації, що відбуваються надзвичайно швидкими темпами. Як пише Д. Г. Лук'яненко, «у найбільш широкому розумінні глобалізацію можна трактувати як процес, що виводить цивілізацію на вищій щабель розвитку із системною інтернаціоналізацією умов і сфер людської життєдіяльності. Він охоплює політичні, економічні, соціальні, екологічні, науково-технологічні та інші складові»⁷. Логічно розвиваючи цю точку зору, зазначимо, що загальнометодологічний підхід до дослідження менеджменту XXI століття потребує вивчення насамперед закономірностей розгортання цивілізаційних процесів у локальних і планетарних вимірах. Особливе значення при цьому має надаватися історичним, ментальним, соціокультурним, технологічним і економічним зрізам цивілізації з урахуванням інтеграційних процесів (рис. 1).

Визрівання і становлення нової цивілізації відбувається по двох напрямках – економічному і позаекономічному. Вона має значно ширшу гаму цінностей, без прийняття яких неможливо нині забезпечити сприйняття держави і нації. Певною мірою нагальні з них викладені у Цілях розвитку тисячоліття (ЦРТ) ООН, що сформульовані і прийняті на себе світовими лідерами у вересні 2000 року. Зокрема, ООН поставила завдання перед міжнародним співтовариством до 2015 року досягнути вісім цілей: подолання бідності; забезпечення доступу до якісної освіти впродовж життя; забезпечення гендерної рівності; скорочення дитячої смертності; поліпшення охорони материнства; боротьба з ВІЛ/СНІДом,

⁷ Лук'яненко Д. Г. Імперативи економічної глобалізації / Д. Г. Лук'яненко // Глобальна економіка XXI століття: людський вимір: Монографія / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот [та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненка та д-ра екон. наук, проф. А. М. Поручника. – К.: КНЕУ, 2008. – 420, [4] с. – С. 21.

малярією та іншими захворюваннями; забезпечення сталого розвитку довкілля; формування глобального партнерства в цілях розвитку.

На жаль, світова криза 2008 р. загальмувала діяльність по досягненню ЦРТ, особливо в окремих країнах (див. табл.1).

Табл. 1

Вплив кризи на досягнення цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ)
по вибраних ООН країнах

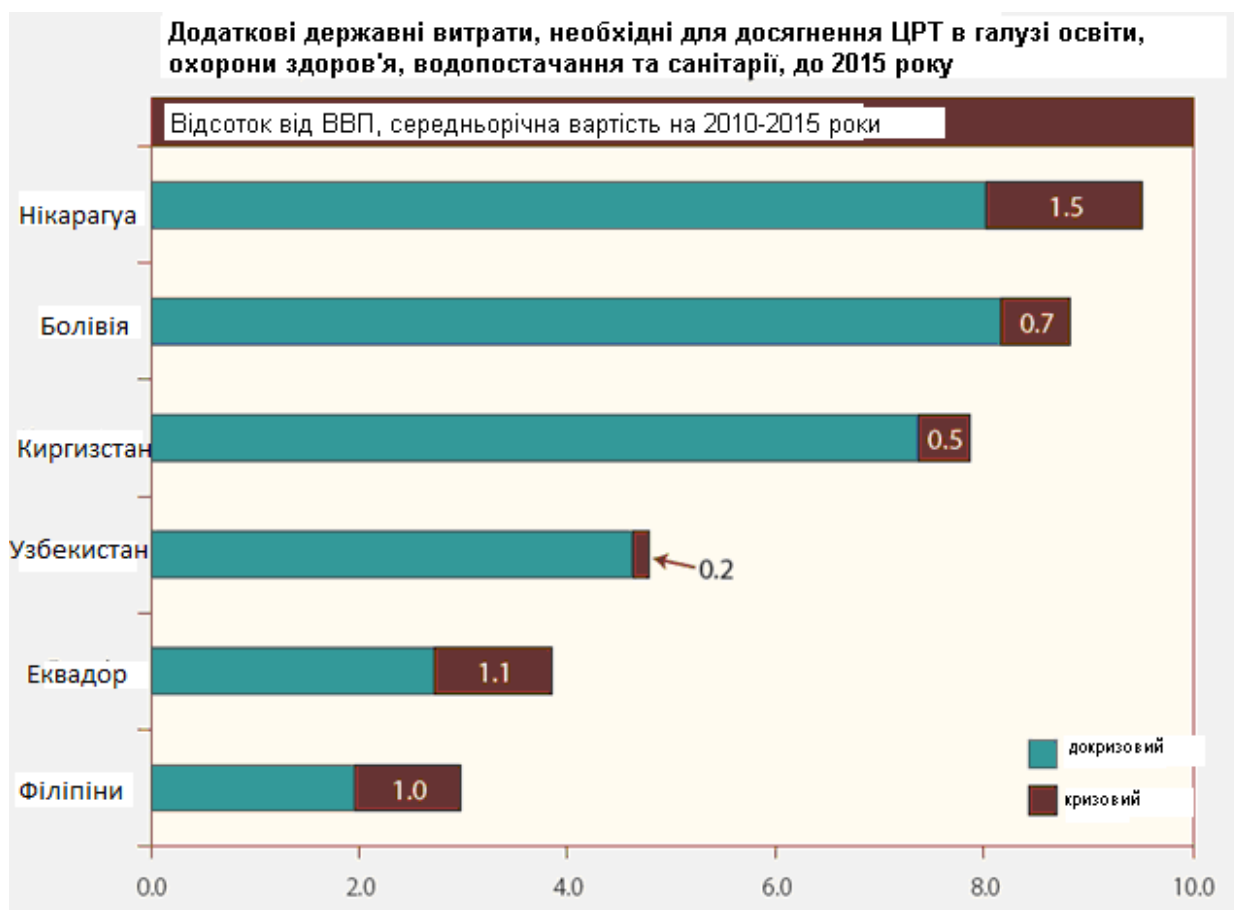
Збільшення розриву від ЦРТ на 2015р.						
	Болівія	Еквадор	Нікарагуа	Киргизстан	Узбекистан	Філіппін
ЦРТ 1: Бідність (дохід менше \$1,25 і день)	0.8	0.8	2.2	1.3	n.a.	2.1
ЦРТ 2. Коефіцієнт закінчення початкової школи	0.6	2.4	0.3	0.1	0.1	6.4
ЦРТ 4. Дитяча смертність (смертей на 1000 живо народжених)	1.7	1.3	1.3	3.2	0.1	1.4
ЦРТ 5. Материнська смертність (смертей на 1000 живо народжених)	8.0	6.1	4.7	5.3	0.1	12.0
ЦРТa. Доступ до питної води	0.9	2.1	0.5	0.0	0.1	1.8
ЦРТб. Доступ до базової санітарії	2.2	4.8	1.8	1.8	0.2	0.7

Джерело: World Economic Situation and Prospects 2011. – New York: United Nations, 2011.

Методика ООН по досягненню ЦРТ дозволяє визначити витрати, що забезпечують досягнення визначених цілей цивілізованого розвитку (рис. 1). Проте, для реального вирішення проблеми стратегія може передбачати важливі міжчасові макроекономічні компроміси, які забезпечать розробку нової економічної політики. Це, в свою чергу, вимагатиме зміцнення і розвитку систем координації міжнародної політики. З методологічної точки зору важливим є у аналізі ООН цілей розвитку тисячоліття те, що, по-перше, поступово розширюються напрямки спільної діяльності по формуванню нової цивілізації і, по-друге, збільшується кількість цінностей, які сприймаються всім людством.

Отже, глобалізація принесла людству новітню якість розвитку цивілізації. Проте, вона ще не спромоглася спонукати до створення відповідної управлінської підсистеми, спроможної забезпечити гармонійний розвиток.

Рис. 1

Джерело: World Economic Situation and Prospects 2011. – New York: United Nations, 2011.

Первинною складовою світової економіки є міжнародне підприємництво або бізнесова система. Вона включає постачальників, споживачів і конкурентів, функціонування яких визначається відповідним комплексом законів. Цивілізаційні зміни привносять у цю класичну «трійцю» нові закономірності, тенденції і організаційні форми і методи управління. У теперішній час міжнародне підприємництво значною мірою пояснюється теоріями конкурентних переваг і технологічного розриву, біхевіористичною теорією інтернаціоналізації та моделями ефекту масштабу. В організаційному аспекті широке розповсюдження отримали спільні підприємства і ТНК із мережею материнських і дочірніх компаній з притаманними їм системами внутрішньої організації. Серед них розповсюджуються такі, як координована федерація, децентралізована федерація та централізована стратегія вузлового пункту (рис. 2).

Методологія дослідження міжнародного підприємництва складає специфічний елемент управління. Само по собі міжнародне підприємництво

являє собою організаційну форму, без якої і в рамках якої не може відбуватися управління. Проте, підприємство уособлює одноразові акти фізичної або юридичної особи по його створенню та наміру задоволення певної потреби. Підприємець, як правило, не є менеджером, його місія завершується створенням підприємства або розробкою ідеї. М. Мескон, М. Альберт і Ф. Хедоурі це сформулювали таким чином: «Термін підприємець був введений економістом Р. Кантіллоном, який жив на початку XVIII століття. І з тих пір це слово означає людину, яка бере на себе ризик, пов'язаний з організацією нового підприємства або з розробкою нової ідеї, нової продукції або нового виду послуг, що надаються суспільству. Дуже важливо розуміти, що слова «підприємець» і «менеджер» не є синонімами. Основи американської індустрії були закладені жменькою сміливих підприємців наприкінці XIX - початку XX століть»⁸.

Сформульоване вище положення відносно різниці між менеджером і підприємцем потребує уточнення. У широкому розумінні підприємництво правомірно відносити до менеджменту, тому що підприємець залучає до процесу підприємництва певну кількість людей та організацій і координує їхні дії. Цей менеджмент можна визначити як підприємницький. Після створення підприємства і започаткування бізнесу підприємець залучає фахівців з управління підприємством і передає їм функції керівництва. Деякі підприємці беруть на себе функції бізнес-менеджменту і виявляються досить успішними. Проте, це вже сфера управління діючим підприємством. Тому варто розрізняти менеджмент у сфері підприємництва і бізнесу. Вони є різними за змістом, методами і якостями, попри те, що не виключають участі однієї й тієї ж особи.

Менеджмент у сфері міжнародного бізнесу – явище багатопланове. Спочатку він розвивався у напрямках його класичних функцій і нині більшість підручників орієнтуються на виклад навчального матеріалу переважно в рамках традицій, що склалися. Іноді тематика розширюється при виділенні значного часу для вивчення дисципліни. Одночасно розвиваються нові напрямки

⁸ Мескон М., Альберт М., Хедоурі Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ. – М.: Дело, 1992. – 702с. – С. 29.

менеджменту у міжнародному бізнесі: міжкультурний менеджмент, міжнародне стратегічне управління, міжнародна торгівля, міжнародний маркетинг, міжнародне постачання, міжнародний паблік афеарз та ін. (рис. 2).

Проте, нині зросла актуальність подальшого розвитку класичних видів менеджменту у міжнародному бізнесі у зв'язку з прискоренням і поглибленням глобалізаційних процесів. Особливого значення набувають такі напрямки як міжнародне співробітництво у виробітку економічного курсу, інтернаціоналізація всіх видів підприємництва, міжнародний обмін знаннями і технологіями, формуванням єдиного інформаційного простору та електронної комерції, зростання ролі довіри у міжнародних відносинах (рис. 2).

«Вузьким місцем» розробки методологічних підходів до розвитку менеджменту у сфері зовнішньоекономічної діяльності є відсутність бачення виключно важливої ролі фактора довіри. Осмислюючи значення довіри в системі сучасного менеджменту, треба зазначити, що вона не є продуктом новітньої цивілізації. Довіра являє собою вічну цінність. Новим у ній є управлінський аспект, що пов'язаний із потребою розробки методів формування довіри між суб'єктами глобального економічного простору, її плекання аж до рівня неможливої можливості. Роль довіри в економічній системі та її підсистемах стає настільки великою і так швидко зростає, що з часом про неї прийдеться говорити як про свого роду економічну релігію. Особливо це може бути справедливим для співпраці з українськими менеджерами, оскільки міжособисті відносини, особисті симпатії та антипатії відіграють в Україні значно більшу роль, аніж на Заході. Не виключено, що ця риса характерна для всього слов'янського етносу. Н. Н. Євченко, наприклад, вважає, що «міжособистісний компонент у російському бізнесі займає більш суттєве місце, ніж у західній бізнес-культурі»⁹.

Ретроспективний погляд на цивілізаційні процеси та вплив на них міжнародного менеджменту дозволяє засвідчити тенденцію зростання ролі певних сфер і/або появу в них нових, що потребують відповідних систем

⁹ Євченко Н. Н. Внешнеэкономическая стратегия региона: оценка потенциала и механизмы реализации: монография / Н. Н. Евченко. – Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2009. – 192 с. – С. 106.

управління. Виділимо дві з них – розробка концепцій менеджменту відносин у межах світової цивілізації та між локальними цивілізаціями, формування нового глобального цивілізаційного порядку та розробка систем розвитку і управління наддержавними процесами.

Використання цивілізаційного підходу в економічних дослідженнях посилює інтерес до з'ясування ролі культури в економічному прогресі. Її неможливо заперечувати, особливо з огляду на окремі її сфери – освіту, науку, техніку, культуру і т. і.

Зрозуміло, що управлінська культура не є „Ding an sich“¹⁰. Вона обумовлюється загальною культурною складовою цивілізації і реалізується у її культурному середовищі. Для культури як важливішої частини цивілізації в умовах глобалізації важливого значення набувають знання, практика, людський капітал, інформація, демократія, творчість, відповідальність, свобода, ЗМІ, міжнародна кооперація, Інтернет (рис. 2). Глобалізація надає можливість реалізувати ідею Фейєрбаха про людину як центр усієї методології.

Зростання ролі культури в економічному прогресі як загальнопланетарний процес і розвитку в менеджменті як відповідь на виклики глобалізації потребує розкриття суті міжкультурного менеджменту і його співвідношення з міжнародним менеджментом.

Нинішні результати досліджень дозволили накопичити обсяг знань, що призвів до відділення міжкультурного менеджменту як навчальної дисципліни і наукового напрямку від міжнародного менеджменту. Проте, він ще далеко не досяг такого рівня розвитку, щоб цілком забезпечувати інтеграцію досягнень сучасної цивілізації для цілей сталого розвитку світової економіки. Навіть у термінологічному аспекті ще не вщухли дискусії щодо назви дисципліни. Зокрема, поряд з назвою міжкультурний менеджмент використовуються також такі поняття як «крос-культурний менеджмент», «мультинаціональний менеджмент», «порівняльний менеджмент». Для теперішнього часу важливо прийняти певну термінологічну концепцію.

¹⁰ У російських перекладах Е. Канта подається як «річ в собі», хоча за останніми оцінками точніше перекладати як «річ сама по собі», «самостійний».

Аналіз наявних позицій дає достатньо підстав, щоб зупинитися на визначені «міжкультурний менеджмент» як такому, що віддзеркалює діалог представників різних цивілізацій і культур у забезпеченні всебічного розвитку людства. Він відбувається у сфері безпосереднього виробництва (на підприємстві), міжнародних відносин (включно з економічними), на світовому ринку і т. і. При цьому відбувається цілеспрямований відбір кращих цивілізаційно-культурних досягнень і формуються кооперативні зв'язки, що являють собою джерело синергічного ефекту у різних сферах життєдіяльності.

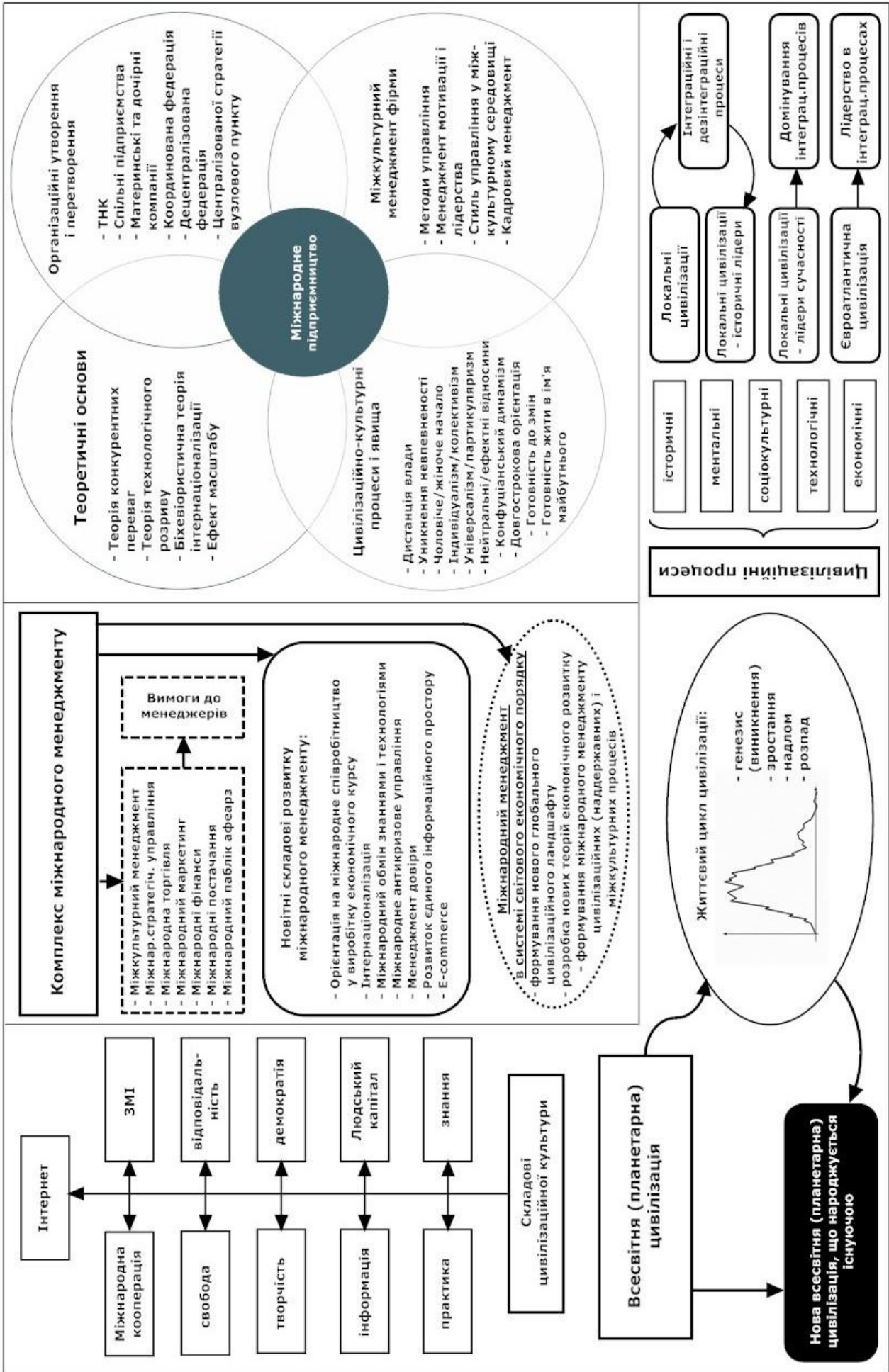

Рис. 2. Концепція цивілізаційних і міжкультурних вимірів міжнародного менеджменту

Література

1. Евченко Н. Н. Внешнеэкономическая стратегия региона: оценка потенциала и механизмы реализации: монография / Н. Н. Евченко. – Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2009.
2. Куриляк В. Є. Міжкультурний менеджмент. – Тернопіль: Астон, 2004. – 239 с.
3. Лук'яненко Д. Г. Імперативи економічної глобалізації / Д. Г. Лук'яненко // Глобальна економіка ХХІ століття: людський вимір: Монографія / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот [та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненка та д-ра екон. наук, проф. А. М. Поручника. – К.: КНЕУ, 2008. – 420, [4].
4. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ. – М.: Дело, 1992. – 702с.
5. Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження. – Львів: Світ, 2001. – 416 с.
6. Фукуяма Ф. Америка на распутье: Демократия, власть и неоконсервативное наследие / Фрэнсис Фукуяма; пер. с англ. А. Георгиева. М.: АСТ; АСТ Москва: Хранитель, 2007. – 282, [6] с. – (Philosophy).
7. Хардт М., Негри А. Множество: война и демократия в эпоху империи / пер. с англ. – М.: 2004. – С. 194.
8. Юрій С.І. Історичні передумови виникнення фінансової науки та її роль у суспільстві / С. І. Юрій // Фінанси: Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
9. World Economic Situation and Prospects 2011. – New York: United Nations, 2011.